

Traideniui tapus Lietuvos valdovu (1269/70-1281/82), vėl visam šimtmečiui Lietuvoje buvo užtikrinta pagonybės persvara. Nors apie Traidenį šiek tiek žinių davė beveik jo amžininkai, Ipatijaus ir Eiliuotinės kronikos autoriai, tačiau Traidenio laikotarpyje yra daug neaiškumų, nes jis mažai ištyrinėtas. Bet ir iš to, kas apie Traidenį yra žinoma, galima apčiuopti, jog, šalia Mindaugo, jis yra buvęs XIII amž. žymiausias Lietuvos valdovas. Jis ne tik kad vėl įtvirtino Lietuvos valdžią artimose rusų žemėse, bet buvo stiprus baltų žemių jungėjas. Traidenis praplato vakaruose Lietuvos valstybės plotą, prijungdamas dalį sūduvių - jotvingių. Šiaurėje jis paėmė dalį žiemgalių žemės, sėkmingai palaikydamas jų sukilimą prieš vokiečius. Jo žygius pajuto ir Prūsų kryžiuočiai, o ypač Lenkija.

Traidenio kilmė lieka neišaiškinta. Kas buvo jo tėvas (Vidas, Vilkas ar Gedvilas), pasilieka spėliojimų srityje. Tiek tikra, kad Traidenis buvo kilęs iš Aukštaičių. Tai patvirtina faktas, kad jis buvo Kernavės (prie Neries) kunigaikštis. Traidenio ne žemaitišką kilmę parodo ir jo brolių pasikrikštijimas rytų krikščionimis. Žemaičiuose tokia ortodoksų krikščionių įtaka tada nebuvo galima. Pagal Ipatijų, keturi Traidenio broliai (Borza, Sirputis, Lesis, Svilkenis) esą buvę krikščionys, kilnūs ir geri vyrai. Bet toji kronika nepagailėjo piktų žodžių pačiam Traideniui. Prie 1270 m. ji pradžioje pažymi: „Lietuvoje pradėjo valdyti pašėlęs (*okajanyj*), nedorovingas, prakeiktas ir negailestingas Traidenis“. Jis ten lyginamas su žiauruoliais: „Sirijos Antiochu, Jeruzalės Erodu, Romos Neronu“.

Nuo Mindaugo laikų iki XV amž. buvo išlikusi bendra rusų metraščių žymė: jei kuris *lietopisis* kurį nors Lietuvos valdovą labiau pravardžiavo, buvo aišku, kad šis lietuvių tautoje buvo labiau pasižymėjęs (pvz., Algirdas). Taip buvo ir su Traideniu. Kronisto nusistatymas yra suprantamas. Savarankiškas ir energingas Traidenis Volinijos Romanaičių atžvilgiu elgėsi kitaip, negu jo pirmtakai (Vaišvilkas, Švarnas). Nors jis ypatingos antirusiškos neapykantos nerodė - o su Danieliaus sūnumi Levu net buvęs didelėje draugystėje - tačiau su Volinija Traidenis turėjo ginčų ir karų.

Ipatijaus metraštis užrašė, jog Vladimiro Vasilkas Romanaitis esąs nužudęs tris Traidenio brolius. Gal tai įvyko dar pradinėse kovose, kai Traidenis siekė užvaldyti Lietuvą. Jam valdant, kelis kartus beminimas tik jo brolis Sirputis. Bet niekur nėra pažymėta, kad Traidenis būtų ėjęs Mindaugo keliais link Smolensko, į Brianso – Černigovo žemes. Su savo jėgomis rytuose nesiblaškydamas, Traidenis savo dėmesį tekreipė Volinijon.

Totorių palaikomi, Romanaičiai stengėsi užimti Juodojoje Rusijoje Naugarduką ir kaimyninį Gardiną. Levo ir jo sąjungininkų totorių veržimasis 1275 ir 1277 m. buvo atmuštas. Dažniais žygiais Traidenis išlaisvino Lietuvą iš ikitolinės Romanaičių įtakos ir savo valdžią įtvirtino Kopyliuje, Naugarduke, Tureiske, Slanime, Gardine ir kitose pilyse. Laikiniai jis buvo užvaldęs Drogičiną ir daug kartų plėšė Vladimirą.

Ne vien tik Romanaičiai pajuto energingo Lietuvos valdovo ranką. Lietuviai vėl stipriai pradėjo pulti Livonijos kryžiuočius ir ėmė ruošti, kaip ruošti, kaip niekada iki tol, į Lenkiją intensyvius karo žygius. Nepertraukiami lietuvių žygiai Lenkijon nusitęsė iki 1306 m. Lietuvių būriai nusiaubdavo pietinės Lenkijos, o ypač Liublino ir Lėšicos (Lęczyca) žemes. Jie tačiau neliesdavo Mozūrijos. Pats Traidenis buvo vedęs Mozūrijos ir Kujavijos kunigaikščio Konrado I dukterį Liudmilą. Tokios pagonių kunigaikščių vedybos tada tarnaudavo ir politiniams tikslams. Tad vienas iš Mozūrų kunigaikščių, būtent, Plocko Boleslovas II, norėdamas dar labiau apsaugoti nuo lietuvių puolimų, 1279 m. vedė Traidenio dukrą Gaudimantę (Gaudemundą), kuri per krikštą gavo Sofijos vardą. Žentas Boleslovas, apie kurio žmoną Traidenytę ir Dlugošas šiltai atsiliepia, iš pagarbos narsiajam uošviui, pakrikštijo savo sūnų jo vardu (*Trojden I*). Iki pat Kęstučio laikų buvo palaikoma giminytė su Mozūrija, per kurią Lietuva bandė turėti kelią į Vakarų Europą.

Vaišvilko ir Švarno laikais Livonijos kryžiuočiai neparodė agresijos į lietuvių žemes. Po Durbės kautynių Livonijos ordinas, nors dar ilgai savinosi Ceklio kraštą, nepajėgė ten tvirtiau įkelti kojas ir pasistatyti pilių. Tad Klaipėda pasiliko vienintelė kryžiuočių apsauga žemaičių puldinėjamame pajūryje. O Ceklis, tas reikalingas tiltas tarp abiejų ordino šakų, buvo skaudžiai pralaimėtas, ir jį atgauti viltys atgijo tik XIV amž. gale, kai Gedimino anūakai, tarp savęs

vaidydamiesi, ėmė Žemaičius užrašinėti ordinui.

Nuo Mindaugo krikšto Livonijos ordinas buvo įsigijęs įtakos į Lietuvos vidaus santykius. Traidienio laikais Lietuva vėl grįžo prie pagonišku laikų politikos ir vykdė energingus žygius į kryžiuočių valdas. Iš žymesnių kovų paminėtini 1270 m. žygiai. Metų pradžioje lietuviai plėšė Dauguvos paupius ir trukdė prekybą. Traidenis tada užšalusia jūra padarė žygį į Oeselio (Saremos) salą. Grįžtantiems su grobiu lietuviams ordino kariuomenė vasario 16 (šv. Julijonos) dieną ant ledo pastojo kelią. Nepradėdami kautynių atviroje vietoje su raiteliais, lietuviai susimetė krūvon ir savo roges taip sustatė, kad puolančių kryžiuočių arkliai buvo subadyti. Nupėstinti riteriai kautynėse su lietuviais pralaimėjo, ir jų krito net 52, drauge su magistru Otto von Lutterberg. Netrukus kitame susirėmime su įpuolusiais į Livoniją, lietuviais žuvo vicemagistras Andrius iš Vestfalijos ir 20 riterių.

Traidenis varžėsi su Livonijos ordinu dėl žiemgalių žemės, kurią buvo pasidalinę kryžiuočiai ir Rygos arkivyskupas. Kaip reikalingą bazę savo žygiams ordinas 1265 m. pastatė Mintaujos (Jelgavos) pilį. O 1272 m. jis iš žiemgalių atsiėmė porą per sukilimą kritusių pilių, būtent, Tervetę ir Mežotnę, ir pajungtuosius privertė mokėti duoklę. 1274 m. pačiame Lietuvos pasienyje pastatytasis Daugpilis turėjo palengvinti ordino žygius į lietuvių žemes. Po nepasisekusio Daugpilio apgulimo, nors panaudojo ir akmenims svaityti mašinas (jų buvo pastatytos keturios), Traidenis pasitraukė (1278 m.). Vaizdingais Eiliuotinės kronikos žodžiais, jis esą skundėsis: „Toji tvirtovė yra pastatyta mano širdyje, ir aš kentėsiu dėl jos skausmą, kol gyvas būsiu“.

Keršydamas už Traidienio puolimus, 1279 m. pavasariop Livonijos magistras Ernest von Rassburg suruošė didelį žygį Lietuvon. Nesutikdami pasipriešinimo, žudydami ir degindami kaimus, Livonijos kryžiuočiai atėjo iki pat Traidienio sostinės Kernavės. Su grobiu grįžtančius ėmė vytis, spėję laiku susirinkti, lietuvių būriai. Prie Aizkrauklės (Ascheraden, ant Dauguvos kranto), jie užpuolė ordino kariuomenę. Kruvinose kautynėse iš kurių kryžiuočių nelaimėi pasitraukė žiemgaliai, žuvo pats magistras ir 71 ordino riteris. Skaudžiam Aizkrauklės pralaimėjimui Eiliuotinės kronikos autorius tepaskyrė, palyginti, nedaug posmelių. Iš to, ką kronistas pasakė, matyti, jog tos kautynės Livonijoje buvo pergyventos, kaip „didelis smūgis krikščionybei“, ypač kai „krito“ ir pagonims atiteko riterių vėliava. O jos netekimas kovoje, prie viduriniais amžiais perdėtai vertinamos įvairių ženklų simbolikos, skaitėsi didelė nelaimė. Įskaitant ir Aizkrauklės mūšį, iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII amžiuje šeši jų buvo žuvę kovose su lietuviais. Po 1279 m. smūgio visuotinėje vokiečių ordino kapituloje buvo pripažinta, jog abiem ordino šakom reikia dar vieningiau veikti kovose prieš pagonis. Viena Livonija sunkiai galėjo atsilaikyti prieš lietuvius.

Tuomet žiemgaliai vėl sukilo, nepakęsdami kryžiuočių kietos valdžios. Panašiai kaip prūsų sukilimo vadas Herkus Mantas, žiemgalių sukilėlių vadas Nameisė taip pat iki tol buvo tarnavęs ordinui. Pagal Eiliuotinės kronikos duomenis, pasidaręs nuo Traidienio priklausomas, Nameisė atsiėmė Tervetę, sėkmingai kariavo ir lietuviams išdavinėjo vokiečius belaisvius. Lietuviai talkininkavo sukilėliams. Vokiečiai turėjo nutraukti Dobelės (Doblen) apgulimą, kadangi tos pilies ginti artinosi lietuviai, o 1281 m. Nameisė visai pasidavė Traideniui ir jo valdžioje padarė žygį į Prūsus. Ir Traideniui mirus, lietuviai puldinėjo Žiemgalon. 1286 m. reikėjo ginti nuo žemaičių ką tik prie Tervetės pastatytą ordino pilį Heiligenbergą. 1289 m. lietuvių žygyje į Rygos sritį žiemgaliai buvo priversti lietuvių sąjungininkai. Lietuviai prievarta imdavo galinčius ginklą vartoti. Žiemgalos atsparumas prieš vokiečius tačiau ėmė silpnėti, ir XIII amž. gale (1290 m.) dalis žiemgalių išsikėlė Lietuvon.

Traidienio valdžią ėmė pripažinti ir dalis jotvingių. Traidienio brolis Sirputis su lietuvių ir jotvingių būriais 1278 m. stipriai nuterėjo Liublino sritis. Tačiau jotvingių padėtis darėsi beviltiška. Jų sodybas dažnai terėjo Danielius. Kentėjo jie taip pat ir nuo lenkų siaubimų. Pasak Dluogošo, lenkų Boleslovas Drovusis 1264 m. esąs išnaikinęs beveik visą jotvingių kultūrą. Bet ir po šito skaudaus pralaimėjimo jotvingiai dar laikėsi ir 1282 m., sąjungoje su lietuviais, puolė Lenkiją. Pagal laikų šaltinius (Krokvos kapitulos, Sėdzivojaus, Trasko ir Maž. Lenkijos analus), Leškas Juodasis kautynėse už Narevo tada jotvingiams davęs mirtiną, smūgį. Nuo 1282 m.

Ipatijaus ir lenku kronikose daugiau karo veiksmų su jotvingiais nebeminima.

Kai pietinę Jotvingos dalį sunaikino lenkai ir Volinijos kunigaikščiai, šiaurinę jos dalį, vadinamą, Sūduvą, įveikė vokiečių ordinas. 1274 m. užbaigęs slopinti didįjį prūsų sukilimą, ordinas ėmė pulti sūduvius, kurių sodybos rubežiaivosi su Galindos ir Nadruvos plotais. Iš 1277 - 1283 m. kronistas Dusburgas yra pateikęs detalių apie tą kovą, užsibaigusią nesėkme, kaip ir pietinėje sūduvių dalyje, t. y. Jotvingoje. Visa Sūduva buvo nukariauta. Beveik kiekvienas Sūduvos kunigas su savo žmonėmis skyriumi kovėsi prieš žymiai galingesnius kryžiuočius ir žuvo. Tik dalis sūduvių kunigų su savo pavaldiniais buvo paimti nelaisvėn, arba patys pasidavė. Ten pateko, gaudami įvairiose vietose žemių, ir jų vadai (*capitanei*), kaip Skomantas (Skomandas), Kantigirdas. Apie į Sembą patekusius sūduvių likučius dar žinojo vėlesni kronistai XVI - XVII amž. (nuo Gruenau iki Hartknocho). Per žiaurias kelerių metų kovas nenukariauti buvo likę du kunigai, būtent, Gedetas (Jedetas) ir Skurdas (Skurdo). Gedetas su 1500 žmonių pasidavė kryžiuočiams ir įsikūrė Semboje, o Skurdas su savo pavaldiniais — persikėlęs per Nemuną. — prisiglaudė Lietuvoje. M.Strykovskis minėjo sūduvių išėivius apie Naugarduką ir prie aukštutinio Nemuno. Sūduvos žemė, anot Dusburgo, „šitaip iki šiai dienai pasilieka apleista“. Iš tiesų, beveik visai nebegyvenamas sūduvų-jotvingių kraštas XIV amž. virto ištisais tyrais, liūliuojančiomis giriomis, kurios nusitęsė iki Nemuno vidurupio ir žemupio krantų.

Traideniui tepasisėkė priglauti savo valstybėje tik likučius pralaimėjusių baltų kilčių (žiemgalių, prūsų). Šalia sūduvių, ieškančių apsaugos, uždarame lietuvių sodybų plote, Traidenis priėmė dar prūsų sukilimo metu nuo kryžiuočių bausmės bėgančius senprusių (bartų ir kitų kilčių) sukilėlius. Įkurdinti Gardino ir Slanimo pilyse, ar jų plote, tremtiniai prūsai turėjo Lietuvą iš pietų pusės saugoti nuo Romanaičių ir totorių puolimų.

Pasėkoje savo reikšmingų karinių laimėjimų ir sugebėjimo naudotis Romanaičių nesutikimais, Traidenis pačią Lietuvą ne tik išlaisvino iš svetimųjų įtakų, bet drauge sutvirtino krašto viduje pagonybę. Ir pakrikštyti Traidenio broliai palaikė jo politiką. Pačiam Traideniui veikiant kituose frontuose, daugiausia prieš Livonijos ordina, o kitiems trims broliams žuvus kovose, ketvirtasis brolis — Sirputis turėjo uždavinį ginti Lietuvą nuo Volinijos.

Kaip ir Mindaugui, Traideniui rūpesčių sudarė totoriai. Iš turimų šaltinių nėra tiksliai atsekama, kiek jam teko su jais susikauti. Įsakmiai tačiau žinoma, kad totoriai, sąjungoje su Volinijos Levu, 1279 m. apiplėšė Lietuvą.

Traidenio laikais Lietuva vėl atgavo savo ankstyvesnį svorį, kuris buvo sumažėjęs tuoj po Mindaugo mirties. Pats Traidenis, kaip ir Mindaugas, Eiliuotinėje Livonijos kronikoje yra vadinamas *kunic*.

Nėra žinoma tiksliau nei laikas nei aplinkybės, kuriomis Traidenis yra miręs. Bet jis buvo pirmasis Lietuvos XIII amž. valdovas, kuris mirė savo mirtimi. Po jo jau neberandama pėdsakų apie sukrėtimus ar maištus, kurie buvo lydėję Mindaugo nužudymą. Valstybiniame gyvenime nebeįvyko atmainų. To įrodymu gali būti dažni lietuvių žygiai (1282-1291m.) į kaimynų kraštus, jų kariniai pasisėkimai prieš Livonijos ordina.

Mindaugo apjungtoji valstybė ne tik atlaikė visus sukrėtimus, bet dar labiau sutvirtėjo. Tad su pagrindu po Traidenio mirties prie 1283 metu Petras Dusburgietis savo kronikoje, kai jau prūsų žemė buvo nukariauta, galėjo rašyti žinomus žodžius: „Prasidėjo karas su lietuviais... su galinga, kiečiausio sprando ir kariauti pratusia tauta“. Didžiojo Gedimino ir jo sūnų valstybei jau teko atlaikyti iki tol lietuvių tautos istorijoje negirdėtą žūtbūtinę kovą. Bet Mindaugo suręstieji valstybės pamatai, nors juose Gediminas ir įvykdė daug pakeitimų, nebesidavė išverčiami. Lietuvių tauta ne tik apgynė savo žemę ir išlaikė valstybę, bet dar ėmė toli į rytus skleisti savo valstybingumą.